

Jadwiga Ambrozja Kalinowska (Olsztyn)

Korespondencja Stanisława Reszki z Marcinem Kromerem w latach 1568—1588

Epoka renesansu na gruncie polskim wydała wiele wybitnych postaci, wśród których w dziedzinie twórczości pisarskiej ważne miejsce zajmują także biskupi warmińscy: Jan Dantyszek, Stanisław Hozjusz i Marcin Kromer. Byli oni przez wieki i są obecnie przedmiotem zainteresowań szczególnie historyków *sensu stricto* i historyków literatury¹. Nie pominięto również milczeniem mniejszych pisarzy tego okresu, zwłaszcza z kręgu Hozjusza i Kromera². W czasach nam współczesnych zajęto się bliżej postacią Jerzego z Tyczyna i jego korespondencją³. Rozpoczęto badania nad listami Tomasza Płazy⁴. Opracowano działalność artystyczną Tomasza Tretera⁵. Przy okazji edycji korespondencji kard. S. Hozjusza w Pracowni Hozjańskiej w Olsztynie rozwinęły się zainteresowania spuścizną epistolarną jednego z wybitniejszych sekretarzy Hoz-

¹ Potwierdzają to opracowania biogramów Dantyszka, Hozjusza i Kromera w *Polskim Słowniku Biograficznym* (Dantyszek w IV t. s. 424—430, Hozjusz w t. X, s. 42—46, Kromer w t. XV, s. 319—325).

² Szczególną uwagę zwrócono na twórczość mniejszych pisarzy z kręgu Hozjusza i Kromera na sesji naukowej, poświęconej opracowaniu syntezy dziejów Warmii w Ośrodku Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego w Olsztynie w dniu 18 VI 1985.

³ Zrobił to Jerzy Axer w osobnych pozycjach książkowych: 1) *Georgii Ticinii ad Martinum Cromerum epistulae (1554—1585)*, Vratislaviae 1975, 2) *Polski dyplomata na papieskim dworze. Wybór listów Jerzego z Tyczyna do Marcina Kromera (1554—1585)*, Warszawa 1982.

⁴ Zob. artykuł K. Stasiewicz, *Korespondencja Tomasza Płazy z Marcinem Kromerem 1563—1589* w niniejszym tomie.

⁵ T. Chrzanowski, *Działalność artystyczna Tomasza Tretera*, Warszawa 1984.

jusza, Stanisława Reszki⁶. Natomiast inni współpracownicy Hozjusza i Kromera, np. Eustachy Knobelsdorff, Walenty Kuczborski, Stefan Mikan, Paweł Górnicki czekają jeszcze na opracowanie i publikację rękopiśmiennej korespondencji.

W artykule tym omawiam korespondencję Reszki z Marcinem Kromerem. Nie zajmuję się tu bliżej charakterystyką postaci obu korespondentów, gdyż zainteresowany Czytelnik może z łatwością sięgnąć do odpowiednich publikacji, np. w *Polskim Słowniku Biograficznym*⁷; dodać tylko należy, że dotychczas najlepiej, bo na podstawie źródeł rękopiśmiennych i drukowanych, opracował biogram Reszki (w języku włoskim) Jan Władysław Woś⁸, a nową biografiją Marcina Kromera przygotowuje Alojzy Szorc.

Stanisław Reszka swój talent pisarski rozwinął w twórczości epistolarnej, pamiętnikarskiej i polemiczno-religijnej. Praca w kancelarii kardynała i biskupa warmińskiego dała mu okazję do zapoznania się ze sztuką pisania listów. Kopiując i redagując listy swego patrona zaczął prowadzić własną korespondencję. Początkowo pisał tylko do krewnych i znajomych ze stron rodzinnych. Z biegiem czasu krąg jego korespondentów rozszerzył się. Przyczynił się szczególnie do tego wyjazd Hozjuszowego sekretarza ze swym patronem do Rzymu w 1569 r. Już z podróży słał Reszka do Polski regularnie co tydzień plik listów kardynała, a przy okazji również swoich. Ze względu na upodobanie do długich rozmów⁹ lubił to zajęcie, chociaż jego obowiązki służbowe nie wymagały jeszcze tak intensywnej działalności informacyjnej. Po śmierci Hozjusza Reszka zaangażował się w służbę królów polskich, a pełniąc misje dyplomatyczne zobowiązany był do korespondencji służbowej, z czego doskonale się wywiązywał¹⁰.

Reszka z reguły prowadził korespondencję własnoręcznie. By zacho-

⁶ W wyniku tych zainteresowań powstała praca doktorska autorki niniejszego artykułu pt. *Korespondencja Stanisława Reszki (Studium z dziejów polskiej epistolografii renesansowej)*.

⁷ Zob. przypis 1. Biogram Stanisława Reszki do PSB napisała autorka niniejszego artykułu w 1984 r.

⁸ J. W. Woś, *Stanislaw Reszka segretario del Cardinale S. Hozjusz e ambasciatore del Re di Polonia a Roma e a Napoli*, „Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa”, Classe di Lettere e Filosofia vol. VIII, 1, 1978 s. 187–202.

⁹ Twierdzą to na podstawie wypowiedzi samego Reszki „[...] sed garrire meo more nequeo” (Reszka do Suchorzewskiego, Rzym, 26 VIII 1589, ADWO, rkps Ab 3, k. 38).

¹⁰ Świadczy o tym obfita korespondencja z królem Stefanem Batorym i Zygmuntem III Wazą. Zob. wykaz korespondencji Reszki zamieszczony jako jeden z aneksów przy edycji *Listów Reszki do Marcina Kromera (1568–1588)* w t. XX „Studiów Warmińskich” (w druku).

wać rytm cotygodniowego wysyłania listów, pisał nawet wtedy, kiedy miał niewiele informacji do przekazania adresatowi. Gdy nie mógł listu napisać sam, podpisując go nie omieszkał usprawiedliwić się dodając *aegra manu* lub przy najbliższej okazji podać przyczynę tego faktu.

Miał nasz pisarz, o czym dowiadujemy się z jego korespondencji¹¹, kilku sekretarzy, z których bliżej znany jest Marcin Kołacki z Poznania. W czasie studiów w polskim Kolegium w Rzymie pozostawał on na całkowitym utrzymaniu Reszki, a trzeba dodać, że złym zachowaniem sprawiał wiele kłopotu swemu patronowi, o czym świadczy opublikowana przez Henryka Barycza *Regest przewinień Marcina Kołackiego*¹².

Biorąc pod uwagę systematyczność Reszki w pisaniu listów i szeroki krąg jego korespondentów, o czym napiszę niżej, można sobie w przybliżeniu wyobrazić kilkutyсяczny zbiór listów. Zachowała się jednak do dziś, rozproszona w archiwach i bibliotekach krajowych i zagranicznych, stosunkowo tylko niewielka część tej korespondencji. Udało mi się zebrać i zarejestrować ogółem 660 listów. Z tego 533 listy Reszki i 127 do niego adresowanych. Z ogólnej liczby zachowanych listów Reszki należy wydzielić 228 listów tegoż nadawcy do Marcina Kromera¹³. Zanim przejdę do omawiania tego zbioru, zajmę nieco uwagę Czytelnika charakteryzując ogólnie zachowaną korespondencję Reszki.

Spuścizna epistolarna Reszki zachowała się w różnych formach przekazu. W rękopisach pozostaje dotychczas 237 listów, w drukach — tylko 137, oddanych do druku w wersji oryginalnej 228 listów i 62 listy opublikowane z zachowanych dotychczas rękopisów¹⁴.

Rękopisy zachowanej korespondencji Reszki zachowały się w następujących bibliotekach i archiwach:

A) W Polsce:

K r a k ó w: Biblioteka Czartoryskich — w 8 kodeksach rękopiśmiennych są 93 listy, w tym 88 do Kromera (w kodeksach 308, 403, 1611, 1619, 1620) i 5 listów do innych adresatów (w kodeksach 1610, 1662, 3074).

¹¹ Zob. *Reszka do Marcina Kromera*, „*Studia Warmińskie*”, t. XIX, 1983, nr listu 206 (w druku).

¹² Marcin Kołacki (zm. 1608), dr praw, kanonik warmiński, zob. T. Oracki, *Słownik biograficzny Warmii, Prus Książęcych i Ziemi Malborskiej od połowy XV do końca XVIII w.*, Olsztyn 1984, s. 136. *Regest przewinień M. Kołackiego* zob. H. Barycz, *Polacy na studiach w Rzymie w epoce odrodzenia*, Kraków 1938, s. 260—261.

¹³ Wszystkie te listy w oryginale przygotowała do druku i poprzedziła wstępem w: „*Studia Warmińskie*”, t. XIX, 1983 (w druku), autorka niniejszego artykułu.

¹⁴ To są 62 listy z korespondencji Reszki, opublikowane w XIX i XX w

K r a k ó w; Biblioteka Jagiellońska — w 12 kodeksach (41, 28/I, 28/II, 62, 159, 160, 161, 1132-1137) znajdują się 232 listy, w tym 60 do Kromera.

O l s z t y n; Archiwum Diecezji Warmińskiej — w 6 kodeksach (D 63, D 111, D 113, D 116 — cały kodeks Reszkowy, D 121 i Ab 3) jest ogółem 126 listów, w tym do Marcina Kromera 66.

W a r s z a w a; Archiwum Główne Akt Dawnych — w 1 kodeksie (Archiwum Radziwiłłów, dział V, teka 303) 15 listów Reszki.

W r o c ł a w; Biblioteka Ossolineum — w dwu kodeksach jest 40 listów Reszki.

B) Za granicą:

G o t h a (NRD): Forschungsbibliothek — w 1 kodeksie (A 383) są 2 listy do Kromera.

L i n k ö p i n g (Szwecja): Stifts- och Landsbiblioteket — w 1 kodeksie dwuczęściowym (Brev 17/I i 17/II) zachowało się 11 listów do Marcina Kromera.

W ł o c h y; w Bibliotece Watykańskiej, mediolańskiej i parmeńskiej zachowało się ogółem 7 listów.

Zdaję sobie sprawę, że kwerenda w bibliotekach i archiwach zagranicznych jest niepełna, nie miałam bowiem możliwości przeprowadzenia jej osobiście. Nie przypuszczam jednak, by mój zbiór listów Reszki do Kromera daleki był od kompletności.

Niewielka część korespondencji naszego pisarza została wydrukowana jeszcze za jego życia i znamy ją tylko w takim przekazie. Są to:

1) listy-traktaty.

a) Opis uroczystości roku jubileuszowego 1575 w Rzymie: *Litterae St. Rescii de rebus Romae gestis ad Ill-mum D. Albertum a Lasco, patatinum Siradiensem, anno iubilei 1575*, druk: przy dziełku *Przestroga pastyrka do miasta warszewskiego*¹⁵ i w *Materiałach do dziejów piśmiennictwa polskiego*¹⁶.

b) Opis choroby i śmierci kardynała Hozjusza: *Epistola St. Rescii [...] ad Ioannem Hosium de Bezdanii*, druk: 1) Rzym 1580, 2) Paryż 1582, 3) Kolonia w *Hosii opera*, t. II, s. 485-491.

Są to najdłuższe w korespondencji Reszki listy jednotematowe. Choć posiadają swoich jednoosobowych adresatów, treść ich jednak wskazuje na przeznaczenie dla szerszego kręgu odbiorców. Autor wykazał w nich wielką znajomość poruszanych problemów, dokładność w opisywaniu wydarzeń i szeroką erudycję.

¹⁵ S. Reszka, *Przestroga pastyrka do miasta warszewskiego*, Poznań 1595.

¹⁶ T. Wierzbowski, *Materiały do dziejów piśmiennictwa polskiego*, t. I, Warszawa 1900, s. 182-194.

Kilka listów ze spuścizny epistolarnej Reszki zostało wydanych drukiem w *Illustrium virorum epistolae*¹⁷ i w *Latini Latini epistulae*¹⁸ ze względu na cieszących się sławą korespondentów: biskupa kujawskiego i następnie prymasa Polski — Stanisława Karnkowskiego i sławnego humanistę włoskiego Latinusa Latiniusa.

2) Na szczególną uwagę zasługują dwa niewielkie zbiory korespondencji Reszki, wydane w XVI w. w Neapolu¹⁹. Pisane są one w języku łacińskim i niekiedy ozdobione cytataми po grecku. Listy te, jak słusznie zauważył Cz. Lechicki²⁰, są bardzo literackie, stylizowane, pełne figur retorycznych, cytatów z ojców Kościoła i pisarzy kościelnych, z greckiej i rzymskiej poezji i prozy antycznej. Neapolitańskie zbiorki korespondencji są jakby perłą całej spuścizny epistolarnej naszego pisarza. Rysuje się w nich postać Reszki jako humanisty dobrze obeznanego z antykiem, znawcy sztuki sakralnej i starożytnych pomników rzymskich. S. Windakiewicz²¹ trafnie dostrzegł w tych listach charakterystyczne cechy talentu Reszki — mówiąc dzisiejszym językiem — jako reportera i polemisty oraz eseisty, poruszającego się swobodnie w dziejach kultury i obyczajów starożytnego Rzymu. Wiele bowiem tematów poruszanych w tych zbiorach korespondencji nadawałoby się na osobne artykuły w prasie periodycznej, gdyby taka wówczas istniała. Jako przykład mogą służyć: sprawozdanie z rynku księgarskiego w Lipsku w 1580 roku w liście do S. Karnkowskiego oraz opis „uczonych” kłótni na temat upadku starożytnego Rzymu²² w liście do Powodowskiego czy też opis biesiady humanistycznej w Neapolu w liście do Stanisława Suchorzewskiego. Szczegółowa analiza tych dwóch tomików na tle antycznej i renesansowej teorii i praktyki epistolograficznej mogłaby stanowić osobną rozprawę. Już nawet zestawienie frazeologii Reszki z frazeologią listów Cycerona, ojców Kościoła i poetów antycznych dowodzi szerokiego czytania autora.

3) Część korespondencji Reszki (62 listy) zachowana w rękopisach została opublikowana przez uczonych polskich w XIX i XX wieku w następujących wydaniach: A. Grabowski, *Starożytności historyczne pol-*

¹⁷ *Illustrium virorum epistolae in tres libros digestae*, Kraków 1578.

¹⁸ *Latini Latini Viterbiensis epistolae...*, ed. Dominicus Margus Melitensis, t. I, Rzym 1659, t. II, Viterbo 1667.

¹⁹ Są to S. Rescii 1) *Epistolarum liber unus*, Neapoli 1594. 2) *Epistolarum pars posterior*, Neapoli 1598.

²⁰ C. Lechicki, *Mecenat Zygmunta III i życie umysłowe na jego dworze*, Warszawa 1932, s. 184.

²¹ S. Windakiewicz, *Tasso i Reszka*, „Czas” 1890, nr 209—212.

²² Na podstawie tego listu B. Biliński napisał artykuł: *Stanislao Reszka — Rescius umanista polacco del' 500 difensore delle antichità di Roma*. „Strenna dei Romanisti”, 1973.

skie, t. II (1840), T. Wierzbowski, *Materiały do dziejów piśmiennictwa polskiego*, t. I (1900); K. Lepszy, J. Siemiński, *Archiwum J. Zamoyskiego*, t. II—IV (1909—1948); L. Boratyński, *Monumenta Poloniae Vaticana*, t. IV—VI (1915—1948); P. Czaplewski, *Korespondencja H. Rozrażewskiego*, t. I—II (1937—1947); W. Meysztowicz, *Elementa ad fontium editiones*, t. XXII (1970).

Nie będę się tutaj zajmować charakterystyką wyżej wymienionych publikacji²³, a przejdę z kolei do prezentacji korespondencji Reszki z Kromerem. Myślę, że nie można tu pominąć chociażby tylko wyliczenia grup korespondentów Reszki. Byli to przedstawiciele krajowej hierarchii świeckiej: królowie polscy, urzędnicy i dworzanie; reprezentanci Kościoła powszechnego i krajowego: papieże, kardynałowie, biskupi, zakonnicy i inni zwolennicy potrydenckiej reformy; rodzina i współpracownicy Hozjusza; humaniści, pisarze i poeci zarówno zagraniczni, jak i krajowi, np. Justus Lipsius, Latinus Latinius, Stanisław Sokołowski, Szymon Szymonowicz. Naliczyłam w sumie 78 korespondentów naszego pisarza.

Na szczególną uwagę wśród tych sławnych ludzi zasługuje kanonik kapituły warmińskiej, następnie koadiutor kardynała Hozjusza na Warmii, późniejszy jego następca na stolicy biskupiej w Lidzbarku, sławny dziejopisarz — Marcin Kromer. Reszka utrzymywał z nim bardzo dobre stosunki, od kiedy jednak — nie wiadomo. Trudno określić datę rozpoczynającą ich wzajemne kontakty. Pierwszym dowodem bliższej ich znajomości jest list Hozjuszowego sekretarza datowany 15 marca 1568 r. w Lidzbarku Warmińskim²⁴. W liście tym Reszka dziękował Kromerowi za życzliwą odpowiedź, co sugeruje wcześniejszą, niestety nie zachowaną, korespondencję między nimi. Kwerenda, jak już wcześniej wspomniałam, wykazała, że zachowało się 228 listów Reszki do Kromera i tylko jeden list Kromera do Reszki. Niemniej jednak lektura listów naszego pisarza pozwoliła na sporządzenie dokładnego wykazu (według dat) 42 listów Kromera do Hozjuszowego sekretarza²⁵. Można przypuszczać, że Reszka nie zbierał i nie przechowywał swojej korespondencji, jak to

²³ Spośród tych edycji najbardziej niekrytyczne jest opracowanie A. Grabowskiego. Brak aparatu krytycznego, brak podania źródeł. Teksty oryginalne są dowolnie skracane bez zaznaczania tego faktu. W wielu wypadkach nie wiadomo, czy język polski jest językiem oryginalnym źródła, czy tłumaczeniem.

²⁴ Stanowi ten list pierwszą pozycję w przygotowanym przeze mnie do druku zbiorze listów Reszki do Kromera. Zob. przypis 13.

²⁵ Jest to jeden z aneksów wspomnianego wyżej zbioru listów Reszki do Kromera. Zob. przypis 13.

czyniła kancelaria Kromera, dlatego też Kromerowe listy do Reszki nie zachowały się.

Z mojego zbioru wyżej wspomnianych listów Reszki tylko 13 dotychczas było drukowanych w całości. Często jednak były one i są cytowane z rękopisów w pracach historycznych, dotyczących XVI w.²⁶

Hozjuszowy sekretarz darzył Kromera wielkim szacunkiem i chętnie spełniał jego polecenia. Wiele trudu włożył w to, by uzyskać odpowiednią bullę papieską w sprawie koadiutorii Kromera. Życzliwość ta została odwzajemniona. Koadiutor Hozjusza popierał starania Reszki o kanonję warmińską. Po śmierci kardynała (1579) Reszka załatwił w Rzymie pozwolenie, by następca Hozjusza na stolicy warmińskiej mógł założyć posiadłość Kromerowo i przeznaczyć ją dla swego brata Bartosza, piwowara z Biecza²⁷. W imieniu i na prośbę biskupa Kromera złożył też Reszka w Stolicy Świętej sprawozdanie ze stanu diecezji warmińskiej, zwane *ad limina apostolorum*. Nasz pisarz współpracował również z Kromerem na polu naukowym; przesyłali sobie nawzajem do oceny rękopiśmienne egzemplarze dzieł historycznych przed ich oddaniem do druku, np. Reszka recenzował *Polonię* Kromera²⁸, a Kromer biografię Hozjusza *Vita Hosii* pióra Reszki²⁹. Pisarz nasz, jak wskazuje na to jego spuścizna piśmiennicza, żywo interesował się historią, na co zwrócił już uwagę H. Barycz³⁰.

Obok Hozjusza Reszka traktował Kromera jako swego głównego patrona. Dzielił ich jednak zawsze wyraźny dystans socjalny. Hozjuszowy sekretarz, a potem dyplomata zwracał się do swego patrona na Warmii zazwyczaj pełnymi tytułami. Tylko w chwilach rzewnych i podniosłych pomijał tytułaturę, używając zaimków *tu, tua*. Zdarzyło się to w interesującym nas zbiorze listów zaledwie kilka razy, np. w odpowiedzi na wiadomość, że Kromer chce uczynić go koadiutorem swej kanonii na Warmii „meque tibi trado”. „Labores cardinalis ornare tu vis”³¹ a także zaraz po śmierci Hozjusza kończąc list Reszka dodał „Vale, nosque

²⁶ Najczęściej je cytuje A. Eichhorn w pracy: *Der ermländische Bischof und Cardinal Stanislaus Hosius*, t. I, Moguncja 1854, t. II 1855, a także Henryk Barycz i inni uczeni zajmujący się relacjami polsko-włoskimi w czasach renesansu.

²⁷ Zob. wzmianki o Bartoszu w biografii Marcina Kromera, PSB, t. XV, s. 320, i *Listach Tyczyzna do Kromera* w wyd. J. Axera (wg indeksu) zob. przyp. 3. Problem posiadłości Kromerowo pojawia się w listach Reszki do Kromera, zob. edycję tychże listów (przyp. 13) wg indeksu.

²⁸ Zob. list nr 166 w wyżej wymienionym zbiorze listów Reszki do Kromera (zob. przyp. 13)

²⁹ Zob. list nr 220 jw.

³⁰ W swej pracy *Szlakami dziejopisarstwa staropolskiego*, Wrocław 1981, s. 158.

³¹ Zob. list nr 38, jw.

quod facis, ama et amore tuo consolare”³². Z tego względu ciekawy jest również list z dnia 1 lutego 1586 r.³³; gdy Reszka rozrzewnił się pod wpływem dobrej recenzji *Vita Hosii*, którą przesłał mu Kromer.

Zbiór omawianych listów Reszki stanowi prawie trzecią część całej zachowanej korespondencji naszego pisarza. Udało mi się zebrać tylko 228 listów, a biorąc pod uwagę wszelkie okoliczności powinno ich być ponad tysiąc. Tak więc zachowane listy stanowią około 20% napisanych. Ilość przetrwałych do dziś listów z poszczególnych lat jest różna, przeciętnie wypada około 11 listów na rok, z tym że najbogatsze w zachowaną korespondencję Reszkową są lata 1570 (37 listów) i 1571 (45 listów). Być może, że Reszka pisał ich wtedy najwięcej. Był to bowiem czas starań w Rzymie o koadiutorię dla Kromera i Reszka w tym czasie ubiegał się o kanonię warmińską we Fromborku. Najuboższe pod względem zachowanych listów są końcowe lata życia Kromera, z okresu 1585—1588 zachowało się zaledwie 13 listów Reszki. Pisarz nasz pełnił wówczas z polecenia królów polskich różne funkcje dyplomatyczne za granicą i można przypuszczać, że z tego powodu kontakty z Kromerem były rzadsze.

Hozjuszowy sekretarz przejął od swego patrona niektóre obyczaje przy prowadzeniu korespondencji. Najczęściej pisał w sobotę. Z omawianego przeze mnie zbioru 228 listów: 151 listów było pisanych w sobotę, 24 — w piątek, 14 — we wtorek, 12 — w czwartek, 10 — w niedzielę, 9 — w poniedziałek i 7 — w środę, jeden list jest bez daty. Zapewne czas pisania listów był uzależniony od kursowania poczty, która, jak wiemy, została „ustalona” dopiero w 1568 r. za Zygmunta Augusta na trasie Kraków—Wenecja *via* Wiedeń. Na czele pocztowego przedsiębiorstwa stanął kupiec florencki Sebastian Montelupi. Zapoczątkował on prawie stuletni zarząd tej „instytucji” przez tę rodzinę. Ta poczta w pierwszej kolejności służyła królowi, doręczała też prywatną korespondencję. Przeszkodą w jej kursowaniu była często zaraza lub wylew wód. Listy docierały wówczas do adresata z paromiesięcznym opóźnieniem, niekiedy ginęły. Dlatego też w sprawach ważnych wysyłano do jednego adresata kilka listów o tej samej treści z nadzieją, że któryś z nich na pewno dotrze do odbiorcy. U Reszki tego zjawiska nie zauważyłam, ale trzeba stwierdzić fakt, że niektóre wiadomości powtarzane są w kilku kolejnych listach.

Listy Reszki do Kromera stanowią zwarty blok korespondencji pod względem chronologicznym i treściowym. Są źródłem historycznym, przydatnym do poznania epoki, tworzą niejako pamiętnik życia i dzia-

³² Zob. list nr 180, jw.

³³ Zob. list nr 220, jw.

łałości kardynała warmińskiego. W dużej mierze pozwalają na uzupełnienie opublikowanego już drukiem kalendarium Stanisława Hozjusza³⁴. Przynoszą duży zasób wiadomości o stanie zdrowia Reszkowego patrona, jego audiencjach u papieża, wizytach u zaprzyjaźnionych kardynałów, szczególnie u Aleksandra Farnese i Ottona Truchsessa oraz o ich rewizytach. Obrazują niemalże w całości wysiłki Hozjusza w celu zwrotu sum neapolitańskich. Informują o zajęciach kardynała warmińskiego w kurii rzymskiej i jego udziale w konklawe po śmierci papieża Piusa V, kiedy to Hozjusz był poważnym kandydatem do tiary papieskiej. Listy te rejestrują wyjazdy kardynała w czasie letnich upałów poza Wieczne Miasto, najczęściej do Subiaco, gdyż żyło się tam najtaniej, a dla zadłużonego kardynała nie było to bez znaczenia. Wyjazd Hozjusza do Capraniki w lipcu 1579 r. oraz jego śmierć stała się z kolei tematem kilku listów jego sekretarza. Dostrzegamy w nich wielki ból Reszki po stracie ukochanego patrona, któremu tak bardzo wiele zawdzięczał w życiu. Relacje te bezpośrednio adresowane do Kromera zachowują atmosferę codzienności, przybrane jakby w szatę domową, w której nie można pokazać się publicznie³⁵, i stąd swą szczerością budzą zaufanie.

U Reszki jako pisarza możemy zaobserwować dość ciekawe i chyba wyjątkowe zjawisko. Postać kardynała warmińskiego, będąca głównym tematem korespondencji z Marcinem Kromerem, w kilka lat później w szerszych ramach chronologicznych została pokazana większemu gronu czytelników w *Vita Hosii* — biografii Hozjusza — po raz pierwszy wydanej drukiem w Rzymie w 1587 r. w odświeżonej szacie porównań, zaczerpniętych z życia postaci biblijnych, ojców Kościoła i pisarzy kościelnych. Tak więc w twórczości Reszki możemy w dwojaki sposób oglądać postać Hozjusza, stąd też weryfikuje się ogólne przekonanie, że Reszka jest wiarygodnym biografem kardynała warmińskiego³⁶. Często w listach Reszki pojawiają się postacie ówczesnych papieży. Dowiadujemy się o sprawowanych przez nich czynnościach liturgicznych i administracyjnych, poznajemy ich wysiłki w celu utworzenia ligi antytureckiej. Dochodzą nas echa zwycięstw floty weneckiej pod dowództwem kard. Marka Antoniego Colonna nad Turkami, wieści o wojnie Hiszpanów z Maurami, o wojnach religijnych we Francji, a w szczegól-

³⁴ *Kalendarium Stanisława Hozjusza*, „Studia Warmińskie”, t. XVI, 1979, s. 5—102.

³⁵ Porównanie zaczerpnięte z K. Górskiego, *Tekstologia i edytorstwo dzieł literackich*, Warszawa 1975, s. 135.

³⁶ Co stwierdziło wielu historyków, a ostatnio H. D. Wojtyska w artykule *Stanisław Hozjusz w oczach swoich współczesnych w latach 1548—1563*, „Studia Warmińskie”, t. XVI, 1979, s. 103.

ności o głośnej rzezi hugonotów w noc św. Bartłomieja (24 sierpnia) 1572 r. Obserwujemy przebieg i skutki nieudanego zamachu na życie Karola Boromeusza w Mediolanie. Mamy doniesienia o księciu Henryku z Francji, wybranym na króla Polski w 1573 r. Nie brak też scen z codziennego życia nad Tybrem. Odbieramy informacje o tym, że starania w Neapolu o zwrot pożyczonych przez królową Bonę sum utknęły w martwym punkcie wskutek uporów króla Hiszpanii Filipa II. Relacjonuje Reszka Kromerowi przebieg polskich interesów w Italii, których Hozjusz, a następnie on sam był czujnym strażnikiem. Chodzi tu zwłaszcza o sprawę Kromera: koadiutorię i problem założenia majątku na Warmii dla brata Bartosza. Lektura listów Hozjuszowego sekretarza przesuwa przed naszymi oczyma szereg dyplomatów polskich we Włoszech, jak Paweł Uchański, Stanisław Wolski i ożeniony w Neapolu Stanisław Kłodziński. Wiele jest wzmianek o złej pogodzie, która sprzyja szerzeniu się zarazy i przez to utrudnia normalne życie ludzi. Ciekawy też jest opis uderzenia pioruna w wieżę bazyliki Św. Piotra.

W listach Reszki przewija się też wątek autobiograficzny. Autor z początku jakby nieśmiało otwiera adresatowi „okno swej duszy” wzmiankując krótko o wydarzeniach ze swego życia: starania o kanonię, subdiakoniat, kapłaństwo, doktorat, ale to wszystko ustawia jakby w cieniu spraw kardynała. Dopiero po śmierci Hozjusza Reszka, choć nie na długo, w listach własne sprawy wysunie na pierwszy plan. Po zaangażowaniu się w służbę króla Batorego sprawy dyplomatyczne i postać królewskiego bratanka Andrzeja staną się najważniejszymi tematami korespondencji naszego pisarza.

Język listów Reszki jest potoczną mową człowieka wykształconego. Autor nie sili się na zbytnią elegancję, co można było zauważyć w drukowanych tomikach listów neapolitańskich, tu zachowuje poprawność gramatyczną, rzadko posługując się artystycznymi środkami wyrazu. Do Kromera pisze Reszka wyłącznie po łacinie, wprowadzając niekiedy wyrażenia lub całe zdania w języku polskim, niemieckim, włoskim czy greckim do tekstu zasadniczego.

Listy Reszki obfitują, według ówczesnej mody, w wyrażenia przysłowiowe i, na wzór Hozjusza, w cytaty biblijne. Do rzadkości w listach do Kromera należą pojęcia i aluzje zaczerpnięte z literatury antycznej, chociaż nazwy dni tygodnia z reguły określane są według zwyczaju starożytnych Rzymian.

Należy też zwrócić uwagę na sposób przekazywania wiadomości w listach Reszki. Ogólnie rzecz biorąc, autor, jak wspomniano wyżej, posługuje się pismem łacińskim. Niekiedy pojawiają się na marginesie listu pewnego rodzaju zastrzeżenia w słowach *solī*, *secretum*, niejako prośba do adresata, by otrzymane wiadomości zachować w tajemnicy. Najbar-

dziej pewnym i ciekawym sposobem przekazywania informacji jest stosowanie szyfru. Posługuje się nim nasz autor dla przekazania przykrych opinii o znanych osobach: królu polskim, jezucie Possevino, nuncjuszu czy papieżu, a nawet o samym adresacie listu. Reszka tworzy szyfr na ogół ze spółgłosek greckich. Jest to tzw. szyfr podstawieniowy. Reszka używa go w większych czy mniejszych fragmentach aż 13 listów³⁷. Udało mi się w dziewięćdziesięciu kilku procentach złamać szyfr dzięki lekturze J. Umińskiego i L. Boratyńskiego³⁸, którzy cytują po łacinie zaszyfrowany fragment listu Reszki.

Lektura listów Reszki pozwala nam przypuszczać, że znał on i stosował w praktyce ówczesne *modi epistolandi* i listy Cyncerona. Przeciętny list naszego autora mieści się na 2,5 strony papieru naszego formatu A4, najdłuższy z tego zbioru liczy 7 stron, najkrótszy pół strony.

Omówione powyżej listy Reszki do Kromera stanowią ważne ogniwo w korespondencji doby renesansu i rzucają snop światła na życie polskiej kolonii nad Tybrem.

La correspondance de Stanisław Reszka avec Marcin Kromer (1568-1588)

Stanisław Reszka (1544-1600) est un des écrivains importants de la Renaissance évoluant dans le cercle de Stanislas Hosius et Marcin Kromer. Il a laissé un riche patrimoine littéraire à caractère historique et polémique. En tant que secrétaire, pendant de longues années, d'Hosius, ensuite diplomate au service des rois de Pologne, il a joué un rôle important dans la formation du milieu culturel polonais en Italie.

Du fait de son activité de propagande, culturelle et diplomatique, il a mené une assez vaste correspondance: jusqu'à nos jours sont parvenues environ six cents lettres. L'ensemble le plus intéressant et le plus cohérent sous le rapport du contenu et de la chronologie, est sa correspondance avec Marcin Kromer. Ces lettres sont une source historique pour la connaissance de l'époque et sont en même temps comme un journal de la vie et des activités du cardinal de Warmie, Hosius. La correspondance de Reszka avec Kromer paraîtra dans le tome XX des „Studia Warmińskie” pour 1983, et, en traduction polonaise, sous la forme d'un livre distinct aux Editions „Pojezierze” (Olsztyn).

³⁷ Są to w przygotowanym przeze mnie zbiorze listów Reszki do Kromera do druku listy nr: 64, 66, 69, 71, 73, 88, 92, 93, 99, 103, 111, 122, 173.

³⁸ J. Umiński, *Opinie o cnotach świętobliwości i zasługach Stanisława Hozjusza*, Lwów 1932, s. 127 (w przyp.): „... w liście z dnia 6 III 1579 [w moim zbiorze nr 176] pisze o nim (Possevinie) Reszka szyfrem: Nostro [Hozjuszowi] nunquam placuit ea eius in Suetiam missio...” Zob. też *Monumenta Poloniae Vaticana*, ed. L. Boratyński, t. VI, nr 121 przyp. 4.